

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

1997 metai

INSTITUTE OF LITHUANIAN HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1997

VILNIUS 1998

INSTITUT FÜR LITAUISCHE GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1997

VILNIUS 1998

UDK 947.45
Li 237

Redakcinė komisija
Vytautas MERKYS (pirm.), Antanas TYLA (pirm. pavaduotojas),
Vacys MILIUS, Gediminas RUDIS, Rita STRAZDŪNAITĖ (sekretorė),
Gintautas ZABIELA

Redakcinės komisijos adresas:
Kražių g. 5, 2001 Vilnius

Išleista Lietuvos istorijos instituto užsakymu

ISSN 0202-3342
ISBN 8896-34-025-X

REGINA LAUKAITYTĖ

MĖGINIMAI SOVIETIZUOTI LIETUVOS BAŽNYČIĄ 1944–1949 METAIS

Okupavus Lietuvą, sovietinės valdžios ir Katalikų Bažnyčios susidūrimas buvo neišvengiamas. Susidūrė du priešingoms pasaulėžiūroms ir politinėms sistemoms atstovaujantys antipodai. Abi doktrinos keletą dešimtmečių skelbė priešininką esant pavojingu naikintinu blogiu ir su juo kovojo. Lietuvoje nuo pat 1917 m. buvo stebima sovietinio režimo politika, susidorojimas su įvairių konfesijų dvasininkija ir tikinčiaisiais, bažnyčių naikinimas. Katalikų Bažnyčia dėl jos visuotinumą, pavaldumo Vatikanui Sovietų Sąjungoje visiškai nepasitikėta. Iki II pasaulinio karo buvo bemaž sunaikinta jos struktūra: vyskupai priversti išvykti Lenkijon arba represuoti, dauguma kunigų (tarp jų ir nemažai Rusijos vyskupijose nuo seno dirbusių lietuvių) atsidūrė lageriuose ir tremtyje. 1933 m. pasikeitus politiniais kalininiais ir į Lietuvą grįžus keliolikai Sovietų Sąjungoje kalintų kunigų, iš pirmų lūpų sužinota apie katalikų ir Bažnyčios likimą.

Tad Lietuvai tapus sovietine respublika, Katalikų Bažnyčia atsidūrė mirtiname pavojuje. Totalitarinė sistema negalėjo toleruoti įtakingos nepriklausomos Bažnyčios. Siekiant kuo greičiau persmelkti Lietuvos žmonių gyvenimą sovietine ideologija, primesti savas socialines vertybes, skubėta naikinti visa, kas tam trukdė. Sąjunginės saugumo ir partinės instancijos skubiai ieškojo būdų, kaip susilpninti Bažnyčios įtaką Lietuvoje, sukurti efektyvią kontrolės sistemą.

Istoriografija apie Lietuvos Katalikų Bažnyčios likimą sovietmečiu vis dar yra negausi. Išsamesnių išsėvių ir kitataučių darbų pasirodė tik 8-ajame dešimtmetyje, kai studijų šaltiniu tapo „Lietuvos Katalikų Bažnyčios Kronika“. Tuo tarpu rašydami apie 5–7 dešimtmečių laikotarpį išsėvijios autoriai daugiausia rėmėsi atsimini-
mais bei pavieniais dokumentais, savo darbais stengėsi apginti Bažnyčią nuo Lietuvos propagandinės ateistinės literatūros puolimo, atskleisti jos persekiojimų mastą¹.

¹ J. S a v a s i s [Vaišnora J. MIC], *Kova prieš Dievą Lietuvoje*, Putnam, 1963; M. R a i š u p i s, *Dabarties kankiniai. Lietuvos vyskupų, kunigų ir tikinčių kryžiaus kelias pirmojoje ir antrojoje sovietų okupacijoje*, Putnam, 1972; A. B a l t i n i s, *Vyskupo Vincento Borisevičiaus gyvenimas ir darbai*, Roma, 1975; *Arkivyskupas Mečislovas Reinys*, Chicago, 1977; V. S. V a r d y s, *The Catholic Church, dissent and nationality in Soviet Lithuania*, New York, 1978; P. G a i d a, *Nemarus mirtingasis. Arkivyskupas Teofilus Matulionis*, Roma, 1981, ir kt.

Pastaruoju metu tyrinėjimų sferą gerokai išplečia Ypatingojo (LYA) ir Centrinio valstybės (LCVA) archyvų fondų dokumentai, leidžiantys objektyviai analizuoti Bažnyčios likimą sovietinėje Lietuvoje².

„Bažnyčia juk būna *pasaulyje*, todėl savo išvaizda ji yra tokia, koks yra ir pasaulis“³, – rašė Antanas Maceina, turėdamas galvoje kultūros reikšmę religijos raiškai skirtingose epochose. Totalitarinėje sistemoje Bažnyčia priklausė sovietizuotam „pasauliui“, tad stengtasi ją pertvarkyti pagal jo reikalavimus. Šio straipsnio tikslas – apžvelgti svarbiausias kampanijas, kurias sovietinė valdžia ir saugumas 1944–1949 m. vykdė prieš Lietuvos Katalikų Bažnyčią (plačiau istoriografijoje jau atspindėti klausimai apie bažnyčių ir vienuolynų uždarymą, vyskupų procesus nebus liečiami). Jų metodai, eiga bei rezultatai padės suprasti, kaip buvo kuriama kontroliuojamos ir lojalios Bažnyčios struktūra, taip pat atsakyti į klausimą, ar galėjo Bažnyčia apsaugoti savo suverenumą.

Daugiausia dėmesio skirsime 1948–1949 m., nes tuomet Lietuvos Katalikų Bažnyčią užklupo skaudžiausi ir lemtingiausi smūgiai. Tuo trumpu laikotarpiu susidorojus su nelojaliais ordinarais ir kunigais, įvykdžius bažnyčių, dvasininkų ir parapijų registraciją, nacionalizavus bažnytinę nuosavybę, likvidavus vienuolijas, pertvarkius kunigų seminariją ir t. t., iš esmės pasikeitė Lietuvos Katalikų Bažnyčios struktūra, ordinarų funkcijos, buvo pakirstas jų savarankiškumas.

Oficialia kampanijų prieš Katalikų Bažnyčią vykdytoja ir net iniciatore buvo LSSR Religinių kultūrų reikalų taryba prie Lietuvos SSR Ministrų Tarybos*, tačiau ji vykdė SSKP politiką, kurios bendrieji principai išryškėjo visose Raudonosios armijos okupuotose Vidurio Rytų Europos šalyse. Daugeliu atvejų Lietuvoje, izoliuotoje už geležinės uždangos, šios politikos metodai buvo išbandyti pirmiausia ir labai brutaliai. Visur stengtasi suskaidyti ir sužlugdyti institucines konfesijų struktūras, bet kai kitose katalikiškose šalyse tikintiesiems bandyta primesti prokomunistinės

² A. Streikus, *Sovietų valdžios antibažnytinė politika (1953–1967), Genocidas ir rezistencija*, 1997, Nr. 1, p. 123–159; A. Streikus, *Lietuvos Katalikų Bažnyčia ir ginkluotasis pasipriešinimas Lietuvoje*, ten pat, Nr. 2, p. 32–37; S. Tamkevičius, *Tarpdiecezinė Kauno kunigų seminarija, Lietuvių katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbai*, Vilnius, 1995, t. 15, p.84–89; V. Spengla, *Atlikę pareigą: vyskupai KGB (NKGB, MGB) kalėjimuose*, Vilnius, 1997; K. Mišius, *Bažnyčių uždarymai Lietuvoje pokario metais, XXI amžius*, 1997, Nr. 36, p. 10–11 ir kt.

³ A. Maceina, *Bažnyčia ir pasaulis*, Chicago, 1970, p. 46.

* Santykius tarp valstybės ir Bažnyčios visu sovietiniu laikotarpiu Lietuvoje reguliavo speciali įstaiiga – Religinių kultūrų reikalų taryba prie Lietuvos SSR Ministrų Tarybos (toliau – LSSR RKRT), tiesiogiai pavaldi analogiškai Tarybai prie SSSR Ministrų Tarybos (SSSR RKRT); pastarosios įgaliotiniu ministru laikotarpiu buvo Igoris Polianskis. LSSR RKRT įgaliotiniu 1944–1948 m. dirbo Alfonsas Gailevičius, 1948–1957 m. – Bronius Pušinis. Pati įstaiiga buvo nedidelė, 1946 m. joje, be įgaliotinio, dirbo inspektorius ir sekretorė mašininkė. LSSR RKRT glaudžiai bendradarbiavo su Valstybės saugumo ministerija (MGB), jau nekalbant apie tai, kad abu minėti vadovai ir daugelis kitų darbuotojų dirbo saugumo struktūrose.

sistemos adaptuotą bei kontroliuojamą religinę akciją, spaudą, Lietuvoje religija tiesiog eliminuota iš viešojo gyvenimo.

Ilgai dvejojome dėl kunigų, bendradarbiavusių su saugumu, įvardijimo. Galop nutarėme nurodyti tik jų agentūrinius vardus, nes kiekvieną atvejį reikėtų išsiaiškinti individualiai: kokiomis aplinkybėmis buvo užverbuotas, kokią informaciją ir paslaugas teikė, kaip baigė agento „karjerą“ ir t. t. Dauguma agentų vengė bendradarbiauti, tačiau net ir labiau įklimpusių dvasininkų tiesmukiškas demaskavimas sudarytų klaidingą įspūdį, nes kompromisus su valdžia skatino ne asmeninė nauda ar prokomunistinės pažiūros, o rūpestis tikinčiųjų ir Bažnyčios ateitimi. Kita vertus, archyvinių dokumentų, ypač LSSR RKRT įgaliotinio Broniaus Pušinio raštų negalima skaityti paraidžiui: jis dažnai nekantravo, kaip pamatysime toliau, norimą miegai priimdavo kaip esamą ir savo ataskaitose perdėdavo prosovietines kunigų nuotaikas, fabrikuodavo jų pasisakymus.

Bandymai sukurti tautinę bažnyčią

Sovietinė valdžia ne iš karto apsisprendė, kokiam Lietuvos Katalikų Bažnyčios silpninimo scenarijui teikti pirmenybę. Viena pirmųjų I. Polianskio direktyvų – slaptas 1945 m. gegužės 8 d. raštas – gerokai nustebino Lietuvos vadovus ir LSSR RKRT įgaliotinį A. Gailevičių, nes jame siūlyta čia steigti ir proteguoti stačiatikių brolijas. A. Gailevičius prašė SSSR RKRT vadovą peržiūrėti tokią direktyvą, argumentuodamas tuo, kad Lietuvoje stačiatikiai buvo vien rusai, abi tautos skyrė kalbos barjeras, todėl katalikybei priešiškus stačiatikių pasisakymus kunigai ir „nacionalistiniai elementai“, anot jo, galėjo panaudoti kaip įrodymą, kad sovietinė valdžia verčia katalikus į stačiatikybę ir rusina. Todėl A. Gailevičius siūlė artimiausiu metu kruopščiai tirti kurijų narių, turinčių autoritetą tarp kunigų, nuotaikas, kad po tam tikro paruošimo būtų galima jiems konkrečiai „iškelti katalikų autokefalinės bažnyčios Lietuvos SSR organizavimo klausimą“⁴.

Tokioms Lietuvos vadovybės pataisoms Maskvos institucijos pritarė ir vėlesnėse instrukcijose jau plėtojo „autokefalinės bažnyčios“ idėją. Antai 1947 m. pradžioje SSSR RKRT įgaliotinio pavaduotojas J. Sadovskis A. Gailevičiui nurodė: „Sprendžiant iš jūsų duomenų, katalikų bažnyčia Lietuvoje yra vieninga [представляет собой единое целое]. Reikia gerai iširti, ar tame, atrodytų, monolite nėra plyšių, prieštaravimų tarp vyskupijų, jų viduje, tarp aukštosios ir žemosios dvasininkijos ir tikinčiųjų. Suradus katalikybėje šiuos prieštaravimus ir silpnas

⁴ A. Gailevičiaus 1945 m. birželio mėn. (diena nenurodyta) visiškai slaptas raštas I. Polianskiui, *Lietuvos centrinis valstybės archyvas* (toliau – *LCVA*), f. R 181, ap. 3, b. 4, l. 23–24.

grandis, reikia išaiškinti mažiau priešiškus dvasininkijos elementus ir juos priartinti, ugdyti opoziciją Vatikanui, turint galvoje Lietuvos autokefalinės katalikų bažnyčios sukūrimo perspektyvą⁵.

Kokiomis priemonėmis buvo mėginama kurti tokios bažnyčios struktūrą Lietuvoje? Kokia buvo dvasininkų, Bažnyčios vadovų reakcija?

Atkakliausios sovietinio saugumo ir RKRT pastangos sukurti tautinę bažnyčią truko 1946–1950 m. Buvo įgyvendinta plati programa, apimanti ideologinį dvasininkijos ir visuomenės orientavimą, konkrečių vykdytojų paiešką. Turimi duomenys leidžia išryškinti keletą jos epizodų.

„Judėjimo už katalikų bažnyčią be Vatikano“ epicentras 1946 m. imtas formuoti Kaune, kur vietos saugumo skyrius pradėjo dirbti su agentu „Šimkumi“⁶. Jam buvo pavesta parašyti „mokslinę“ (žodį „mokslinę“ net saugumietis ataskaitoje parašė kabutėse) brošiūrą, kaltinančią Vatikaną veikimu prieš lietuvių tautinius interesus, pradedant Kryžiuočių ordino puolimu, nesutarimais dėl Vilniaus įjungimo į Lenkijos bažnytinę provinciją ir t. t.

Visuomenei, net patiems dvasininkams, „judėjimas“ turėjo atrodyti kaip kunigų ir buvusių krikščionių demokratų veikėjų iniciatyva. Tad brošiūra turėjo pasirodyti kaip pagrindžio leidinys – ketinta ją padauginti rotatoriumi ir išplatinti tarp dvasininkų. „Šimkui“ taip pat pavesta parinkti 2–3 autoritetingus kunigus, kurie paremtų „judėjimą“. Potencialių Vatikano kritikų pirmiausia ieškota tarp 3-iojo dešimtmečio politikų, spaudoje nepalankiai rašiusių apie konkordatą su Lenkija. Į saugumo akiratį buvo patekę kun. Antanas Šmulkstys ir buvęs ministras pirmininkas Leonas Bistras (pastarasis, beje, spaudoje teisingai Vatikano veiksmus). Vykdydamas užduotį, agentas „Šimkus“ kelis kartus buvo susitikęs su jais ir kun. Vincu Bartuška, tačiau visi jie tautinės bažnyčios idėjos nepalaikė, buvo įsitikinę, jog ji neturėtų pasekėjų nei tarp dvasininkų, nei tarp tikinčiųjų⁷.

Vis dėlto saugume buvo aprobuotas brošiūros planas, 1946 m. pabaigoje ji buvo baigta ir rankraštis pasiųstas Lietuvos SSR MGB skyriaus viršininkui⁸.

Nežinia, koks buvo šios brošiūros likimas, galbūt tuo metu nesugebėta rasti leidėjų ir šalininkų ar jos turinys neatitiko saugumo užsakymo, dėl to nebuvo išleista. Tačiau tautinės bažnyčios propagavimo uždavinys vis dar liko aktualus, todėl idėjos neatsisakyta. Po dvejų metų, 1948 m. lapkričio mėn., saugumo dokumentuose vėl

⁵ Slaptas J. Sadovskio 1947 m. sausio 30 d. raštas A. Gailevičiui, ten pat, b. 10, l. 5.

⁶ Filosofijos daktaras, ne kunigas; baigęs Fribūro universitetą, scimų atstovas, vienas Darbo federacijos vadovų.

⁷ Visiškai slaptos Kauno miesto MGB skyriaus viršininko 1946 m. rugsėjo ir spalio mėn. ataskaitos LSSR valstybės saugumo ministro pavaduotojui L. Martavičiui, *Lietuvos ypatingasis archyvas* (toliau – *LYA*), f. K 1, ap. 15, b. 326 VS, l. 29–31, 47.

⁸ Visiškai slapta Kauno miesto MGB „o“ skyriaus viršininko 1946 m. lapkričio mėn. ataskaita LSSR MGB „o“ skyriaus viršininkui, ten pat, l. 68.

pasirodė informacija, kad brošiūra „Lietuvių tauta ir bažnyčia“ parašyta, jos autoriumi nurodytas filos. dr. Antanas Devintėnas. Šįkart rankraštis pasiekė Maskvą, buvo nusiųstas įgaliotiniui I. Polianskiui, kuris pirmiausia pasiteiravo Lietuvos KP vadovų nuomonės. Pastaroji buvo miglota – Antanas Sniečkus jos neskaitė, Justui Paleckiui pasirodė, kad brošiūra parašyta per daug „religine dvasia“, bet jis irgi jos neperskaitė iki galo. Vienintelis Mečislovas Gedvilas pripažino, kad darbas „parašytas gerai ir turiningas“, nors yra taisytinų vietų. Pats B. Pušinis savo nuomonės neturėjo⁹. Maždaug po mėnesio jis pranešė I. Polianskiui, kad planas išleisti brošiūrą sužlugo, nes nusišovė agentas „Kardas“*, minėtos brošiūros leidėjas¹⁰.

Taigi sudėtingiausia tautinės bažnyčios įgyvendinimo plano dalis buvo dvasininkų, kurių vardu būtų galima veikti, paieška. Jos ypač energingai ėmėsi B. Pušinis, mat vos užėmęs įgaliotinio postą 1948 m. vasarį, jis per keletą mėnesių – iki birželio 30 d. – įsipareigojo sukurti net dvi nacionalines katalikų bažnyčias¹¹ (galbūt tai korektūros klaida?).

Įgaliotinio B. Pušinio idėja buvo gana paprasta: Kaune ir Vilniuje (vėliau išryškėjo ir Alytaus, Kalvarijos, Kretingos bei Lazdijų apskritys) sudaryti „tautinės bažnyčios placdarmą“, t. y. ten sutelkti „pažangius“ kunigus, kurie paskelbtų savo bažnyčias tautinėmis¹². „Pažangių“ kunigų buvo ieškoma įvairiais būdais: per agentūrą, proteguojant tuos, kurie dėl įvairių konfliktų su dvasine vadovybe buvo nepatenkinti savo padėtimi ir todėl galėjo sutikti pradėti karjerą naujoje bažnytinėje struktūroje, taip pat visos respublikos mastu surengus Vatikano smerkimo kampaniją.

Neabejotinai agentūrinio darbo rezultatas buvo 1948 m. rugsėjį Šakių r. laikraštyje išspausdintas Sudargo klebono Juozo Pilypaičio laiškas, kuriame jis pasmerkė Lietuvos Katalikų Bažnyčios vadovus, kurie „aklaidi pildo Romos popiežiaus nurodymus, pagal jo nurodymus panaudodami katalikų kunigus ir tikinčiuosius mėgina sudaryti opoziciją prieš Tarybų valdžią“¹³. Laiško pabaigoje autorius išreiškė įsitikinimą, kad jo viešą raginimą dvasininkijai „iš esmės pakeisti savo kryptį, atsisakyti antitarybinio veikimo ir vesti tikinčiųjų tarpe švarų religinį darbą, nukreiptą palaikyti teisingus Tarybų valdžios organus, kad mes gyventume taikiai, ramiai ir laimingai“.

⁹ I. Polianskio 1948 m. lapkričio 18 d. slaptas raštas B. Pušiniui ir pastarojo atsakymas, *LCVA*, f. R 181, ap. 3, b. 14, l. 92, 97.

* Kunigas, pranciškonų ordino narys, saugumo nurodymu siekęs vadovauti Lietuvos pranciškonams.

¹⁰ B. Pušinio 1948 m. IV ketvirčio informacinė ataskaita, *LCVA*, f. R 181, ap. 3, b. 17, l. 6.

¹¹ B. Pušinio 1948 m. II ketvirčio darbo planas, ten pat, b. 13, l. 8.

¹² Įgaliotinio Pušinio 1948 m. IV ir 1949 m. III ketvirčio informacinės ataskaitos, ten pat, b. 17, l. 10; b. 22, l. 53.

¹³ J. Pilypaitis, Lietuvos reakcinės dvasininkijos vedamoji politika, *Tikruoju keliu* (Šakių aps.), 1948, Nr. 90, p. 1.

palaikys kiti kunigai, jo vienminčiai, kurie „padės visas jėgas vesti savo tikinčiuosius teisingu ir laisvu keliu, kuris tiksliai ir aiškiai nušviestas Stalininėje Konstitucijoje“.

Šiuo kun. J. Pilypaičio laišku RKRT pradėjo įgyvendinti tautinės bažnyčios kūrimo scenarijų, kurį 1948 m. spalio 4 d. aprobavo ir LKP(b) CK sekretorius Kazys Preikšas (su saugumu buvo suderinta anksčiau). Pagal jį kun. Pilypaitį vienas po kito turėjo palaikyti kiti pažangūs dvasininkai. Vėliau numatyta „sušaukti tokių kunigų susirinkimą, kur jie nuspręs leisti žurnalą arba savo kalendorių, po to bus galima sušaukti ir suvažiavimą“¹⁴.

Tačiau ilgas, nesklaidžiai iš rusų kalbos išverstas kun. J. Pilypaičio laiškas nesukėlė Lietuvoje laukto rezonanso. Tad siekiant priversti dvasininkus deklaruoti lojalumą sovietinei valdžiai, išsiaiškinti „pažangius“ kunigus, po metų buvo surengta kita kampanija. 1949 m. rugpjūčio – lapkričio mėn. kiekvienas kunigas buvo paragintas pasirašyti protestą „Mes ryžtingai smerkiame ir protestuojame“ prieš popiežiaus Pijaus XII 1949 m. liepos 13 d. dekretą apie visų katalikų, bendradarbiaujančių su komunistais ir jiems prijauniančių, atskyrimą nuo Katalikų Bažnyčios¹⁵.

Parašus privalėjo surinkti miestų ir apskričių Vykdomųjų komitetų (toliau – VK) pirmininkai su vietos partijos komitetų ir saugumo darbuotojų pagalba. VK vadovai gavo RKRT instrukcijas, iš pradžių gana nuosaikias: individualiai įkalbinėti kunigus, pasirašiusius proteguoti. Akcija buvo vykdoma skubotai, B. Pušinis nekantravo išvysti jos rezultatus (mat rengėsi lapkričio mėn. sušaukti „pažangių“ kunigų suvažiavimą). Jis dukart paragino VK pirmininkus siųsti surinktus parašus Vilniun, vėliau jau ragindamas imtis sankcijų (iš trijų turtingiausių parapijų kunigų atimti „kulto tarnautojo“ pažymėjimus, išregistruoti iš gyvenamosios vietos ir uždrausti gyventi apskrityje). Tiesa, pastarąjį įgaliotinio nurodymą telefonograma po savaitės atšaukė LSSR MT pirmininko pavaduotojas K. Preikšas¹⁶.

Spaudimas kunigams priklausė nuo vietos valdininkų uolumo. Vieni jų (Pasvalio, Rietavo, Rokiškio, Varėnos apskrityse) suskubo atimti atsisakiusių pasirašyti registracijos pažymėjimus ir pašalinti iš parapijų, kiti, matyt, tik stengėsi išaiškinti kunigams Vatikano politikos „reakcingumą“ ir įkalbinėjo pasirašyti. Absolوتي dauguma dvasininkų protesto nepasirašė. Motyvuodami tuo, kad neturi vyskupijų vadovų nurodymo, kad nepritaria protesto turiniui ir pan., nepasirašė nė vienas Kau-no mieste ir apskrityje, Kėdainių, Kupiškio, Kuršėnų, Lazdijų, Mažeikių, Pagėgių apskrityse, Panevėžio mieste, Plungės, Radviliškio, Raseinių, Rokiškio, Šakių,

¹⁴ B. Pušinio 1948 m. spalio 6 d. slaptas raštas I. Polianskiui, *LCVA*, f. R 181, ap. 3, b. 17, l. 23.

¹⁵ Protesto tekstas yra paskelbtas: *Lietuvos Katalikų Bažnyčios Kronika*, Chicago, 1975, t. 2, p. 399–401. Vargu ar Lietuvos tikintieji ir Bažnyčios vadovybė (tuo metu jau dezorganizuota) galėjo vadovautis šiuo dekretu. Kitose okupuotose šalyse tuomet dar gyvavo demokratinės partijos, kurios dalyvavo rinkimuose, leido spaudą, tačiau Lietuvos politinis ir socialinis gyvenimas jau buvo sovietizuotas.

¹⁶ 1949 m. spalio 20 d. Kupiškio apskrities DŽDT VK pirmininko pavaduotojo Kastanausko raštas B. Pušiniui, *LCVA*, f. R 181, ap. 3, b. 21, l. 68.

Šiaulių, Šilutės, Širvintų, Švenčionių (atrodo, ir Prienų, Vilkijos, Zarasų) apskrityse dirbęs kunigas. Vis dėlto SSSR RKRT buvo informuota, kad Lietuvoje protestą pasirašė 108 kunigai¹⁷ (iš 933). Sunku spręsti, ar šis skaičius patikimas. B. Pušinis ne kartą buvo sulaukęs kritikos dėl perdėto uolumo, tad vargu ar būtų išdrįšęs smarkiai perdėti rezultatus. Kita vertus, 1949 m. jis buvo patenkintas tik trijų apskričių vadovų darbu. Anot įgaliotinio, tik Alytaus, Kalvarijos ir Kretingos apskričių VK pirmininkai „yra reikalingai įvertinę šį taip svarbų reikalą ir parodė bolševikišką sugėbėjimą kovoj už taiką ir prieš Vatikaną“¹⁸. Netrukus šį sąrašą galėjo papildyti Joniškio apskritis (pasirašė 12 kunigų)¹⁹, o turimais archyvų duomenimis, buvo surinkti ne mažiau kaip 33 parašai.

Lietuvos dvasinė valdžia keletą mėnesių trukusią parašų rinkimo kampaniją tarsi praleido negirdomis. Valstybė nebūtų toleravusi jokio viešo nepritarimo. Matyt, daugiau pasiekta diplomatija. Kauno ir Vilkaviškio vyskupijas tuomet valdęs kan. Juozapas Stankevičius, norėdamas apeiti nesukalbama LSSR RKRT įgaliotinį, savo darbo pradžioje užmezgė kontaktus su tiesioginiais jo viršininkais Maskvoje. Rugsėjo pabaigoje išvykdamas 2 mėnesiams atostogauti į Kaukazą (kelionę oficialiai pasiūlė SSSR RKRT), jis buvo išgavęs šios įstaigos vadovų pažadą „bažnytinio gyvenimo Lietuvoje neliesti ir sutramdyti Pušinio siautėjimą“²⁰. Gali būti, jog derybos Maskvoje ir vyskupijų vadovų laikysena turėjo įtakos kampanijos baigčiai. Skirtingai nuo Vidurio Rytų Europos šalių, nelojalumą popiežiui deklaravę dvasininkai Lietuvoje nebuvo ekskomunikuoti. Toks bažnytinės valdžios pasyvumas iš esmės suvaidino teigiamą vaidmenį, nes konflikto gilinimas būtų buvęs naudingas KGB – supriešinęs dvasininkiją ir paskatinęs konformistus eiti toliau.

Tuo tarpu B. Pušinis buvo tikras kampanijos sėkme, nes iš anksto rengėsi tolesniems žingsniams: dar rugpjūčio gale prašė LKP(b) CK leidimo paskelbti protestą per radiją ir spaudoje kartu su žinute apie Alytaus kunigus²¹ (mat 12 tos apskrities kunigų buvo pasirašę; vėliau pasirašė dar du²²). Rugsėjo 13 d. jis nusiuntė raštus Sniečkui ir Polianskiui, prašydamas duoti sutikimą: 1) sukurti „Pažangių katalikų kunigų organizacinį komitetą“ (jo nariais nurodė septynis įvairių Lietuvos parapijų kunigus); 2) lapkričio mėn. sušaukti Kaune „pažangių kunigų kongresą“, kuriame dalyvautų 100 dalyvių. „Kongrese“ buvo numatyta perskaityti tris pranešimus: „Re-

¹⁷ B. Pušinio 1951 m. gegužės 11 d. raštas SSSR RKRT, ten pat, b. 29, l. 37.

¹⁸ 1949 m. spalio 1 d. B. Pušinio raštas Kretingos apskrities VK pirmininkui Čygui, ten pat, b. 21, l. 73.

¹⁹ Slaptas Joniškio apskrities VK pirmininko 1949 m. spalio 10 d. raštas B. Pušiniui, ten pat, l. 62.

²⁰ J. S t a n k e v i č i u s, *Mano gyvenimo kryžkelės*, t. II, l. 13 (dienorašio rankraštis).

²¹ Slaptas B. Pušinio 1949 m. rugpjūčio 31 d. raštas LKP(b) CK sekretoriui A. Sniečkui, *LČVA*, f. R 181, ap. 3, b. 21, l. 16.

²² Slaptas B. Pušinio 1949 m. rugpjūčio 30 d. raštas Panevėžio apskrities VK pirmininkui, ten pat, l. 17; Slaptas Alytaus apskrities VK pirmininko Liepos 1949 m. rugsėjo 5 d. raštas B. Pušiniui, ten pat, l. 34.

akcinė dvasininkija – pikčiausias mūsų tėvynės, bažnyčios ir pažangos priešas“, „Kova prieš naujo karo kurstytojų šalininkus“, „Sovietinė valdžia ir mūsų uždaviniai“, taip pat išrinkti nuolat veikiantį LSSR pažangių katalikų kunigų komitetą; 3) 1950 m. išleisti kalendorių ir duoti leidimą žurnalui, kuriuose „pažangūs“ kunigai kovotų su „reakcionieriais“; 4) skirti lėšų numatyta programai įgyvendinti²³. Tačiau šių ilgai puoselėtų planų Pušiniui įgyvendinti nepavyko – jiems nepritarė LSSR valstybės saugumo ministras P. Kapralovas, įvertinęs kaip skubotus ir net „politiškai neteisingus“²⁴.

Aktyvias tautinės bažnyčios kūrimo pastangas tikriausiai sustabdė keletas aplinkybių; vėliau jos nebuvo atnaujintos. Lietuvoje nepavyko rasti autoritetingų tautinės bažnyčios lyderių tarp vyskupijų vadovų, seminarijos profesorių (kai kurie į „pažangiųjų“ sąrašus įtraukti kunigai vėliau buvo areštuoti, pvz., minėtas kun. J. Pilypaitis 1950 m. nubaustas 10 m. kalėti pataisos darbų lageryje už antisovietinę agitaciją). Be to, išryškėjo SSKP politinė linija: valdžios remiamos tautinės bažnyčios ar „pažangių“ kunigų organizacijos buvo kuriamos Vidurio Rytų Europos liaudies demokratijos šalyse, o SSSR inkorporuotoms teritorijoms toks Bažnyčios veikimo modelis buvo pernelyg liberalus, labai skyrėsi nuo padėties visoje kitoje valstybės dalyje. Daug pastangų ir išlaidų reikalaujantis eksperimentas su tautine bažnyčia būtų žingsnis atgal ateizuojant respubliką (būtų tekę leisti religinę spaudą, remti bažnytines struktūras). Pokalbiai su kan. J. Stankevičiumi tikriausiai paskatino SSSR RKRT teikti prioritetą kitai tuomet jau vykdytai kampanijai, kuria tikėtasi pakeisti Lietuvos Katalikų Bažnyčios vadovybę lojaliais asmenimis: 1949 m. buvo sujungiamos vyskupijos.

Bažnyčių ir dvasininkų registracijos kampanija (1944–1948)

Pagal sovietinius įstatymus visų konfesijų dvasininkai galėjo dirbti parapijose tik gavę RKRT pažymėjimą apie registraciją; religinės bendruomenės (parapijos), o kartu ir kulto pastatai galėjo funkcionuoti tik vietos VK įregistravus vadinamąjį parapijiečių 20-tuką ir išrinkus vykdomąjį komitetą bei revizijos komisiją. Parapijos vykdomasis komitetas su vietos valdžios organais privalėjo sudaryti sutartį, kuria perimdavo savo žinion ir atsakomybėn nacionalizuotą, t. y. valstybei priklausantį, bažnyčios turtą ir išipareigodavo mokėti mokesčius, rūpintis remonto darbais ir pan.

²³ B. Pušinio 1949 m. rugsėjo 13 d. raštas LKP(b) CK sekretoriui A. Sniečkui ir SSSR RKRT įgaliotiniui I. Polianskiui, ten pat, l. 39.

²⁴ LSSR valstybės saugumo ministro P. Kapralovo visiškai slaptas 1949 m. spalio 17 d. raštas SSSR saugumo ministrui V. Abakumovui, LYA, f. K 1, ap. 10, b. 73, l. 231.

Registracija iš esmės pakeitė teisinį Lietuvos Katalikų Bažnyčios statusą, nes valdžios instancijos ėmė kontroliuoti žemutinę jos struktūros dalį – parapijas. Jos pradėjo kištis į svarbią ordinarų jurisdikcijos sritį – kunigų skyrimo, perkėlimo klausimus. Juos sprendė RKRT savo veiksmus derindama su KGB ir vietine valdžia.

Neišduodama „kulto tarnautojo registracijos pažymėjimo“ arba vėliau jį atimdama, sovietinė valdžia neleisdavo dirbti arba perkeldavo į nuošalias parapijas buvusius politikos, visuomenės veikėjus, „fanatikus“ ir „ekstremistus“. Registracijos kampanija buvo pasinaudota išblaškant vyrų ir moterų vienuolijas, uždarančias dešimtis bažnyčių.

Registracijos įteisinta Katalikų Bažnyčios padėtis prieštaravo kanonų teisei, nes pagal ją parapijos šeimininkas yra klebonas, atsakingas vietos vyskupui. Lietuvoje veikė kanoniškai rinkti parapijų komitetai, kurių narius tvirtindavo vyskupas. Renkami 3 metams, jie atliko tik patariamąsias, pagalbines funkcijas, pvz., remontuojant bažnyčią ar beneficijos pastatus. Tuo tarpu vykdamą sovietinę registraciją buvo siekiama parapijos ir bažnyčios administravimą perduoti pasauliečių grupei. Maskvos pareigūnai 1947 m. pradžioje instruktavo savo pavaldinius Lietuvoje: „Reikia siekti, kad jie [bažnyčios aktyvas. – R. L.] imtų vadovauti parapijai, mažinant kunigo vienvaldystę, nukreipti jų aktyvumą ne kunigo įtakos tikintiesiems plėtimo, o bažnyčios vidaus valdymo, jo „demokratizavimo“ linkme. Perspektyvoje aktyvas turi laikyti save bažnyčios „šeimininku“, o kunigą traktuoti kaip savo tarnautoją. Todėl turite pažinti aktyvą, priartinti lojaliausius elementus“²⁵.

Parapijų ir dvasininkijos registraciją SSSR RKRT ketino pradėti iš karto po krašto okupacijos 1944 m. vasarą, tačiau visas okupacinės valdžios dėmesys iš pradžių buvo skiriamas susidorojimui su ginkluotu pasipriešinimu. Tad SSSR RKRT, keletą kartų paraginusi Lietuvos vadovybę pradėti registraciją, jos vykdyti vis nesiryžo: 1944 m. gruodžio 16 d. raštu ji laikinai atidėta. Netrukus, 1945 m. vasario 16 d., atsiųstoje slaptoje instrukcijoje Taryba pareikalavo visas religines bendruomenes ir kulto tarnautojus suregistruoti per 6 mėn. Tačiau 1945 m. gruodžio 15 d. slaptu raštu iš esmės net nepradėtą akciją vėl atidėjo iki atskiuro ypatingo nurodymo.

Toks nurodymas buvo duotas 1946 m. vasario mėn., kai atvykęs į Vilnių I. Polianskis vėl paragino pradėti visų religinių bendruomenių registraciją²⁶. Tačiau ją stabdė pačios procedūros neaiškumas, suteikęs pretekstą Lietuvos vyskupams atkakliai protestuoti prieš valdžios kišimąsi į Bažnyčios vidaus reikalus ir nepradėti registracijos, kol nebūs supažindinti su atitinkamais įstatymais ir negaus raštiškų nurodymų, kaip ją vykdyti²⁷.

²⁵ SSSR RKRT įgaliotinio pavaduotojo J. Sadovskio 1947 m. sausio 30 d. raštas A. Gailevičiui, *LCVA*, f. R 181, ap. 3, b. 10, l. 5.

²⁶ A. Gailevičiaus 1946 m. I ketvirčio informacinė ataskaita, ten pat, b. 9. l. 17.

²⁷ Ten pat.

Raštiškus nurodymus A. Gailevičius parengė ir išsiuntinėjo vyskupijų vadovams 1947 m. kovo mėn. Tuo pat metu MT pirmininkas M. Gedvilas visiškai slaptu raštu paragino miestų ir apskričių VK pirmininkus pradėti visų konfesijų parapijų, maldos namų, vykdomųjų organų ir kulto tarnautojų registraciją. VK pareiga buvo neatidėliojant patvirtinti įgaliotiniui siunčiamus vardinius parapijų komitetų (20-tukų) sąrašus²⁸.

Tačiau ir šikart valdžios instancijos elgėsi neryžtingai. Kovo 19 d. klausimas svarstytas LKP(b) CK, kur A. Sniečkus abejojo jos sėkme – vyskupams pasipriešinus, nebūtų įmanoma užrakinti visas bažnyčias. Kovo 22 d. M. Gedvilas vėl nurodė pradėti registraciją, tačiau A. Gailevičius ją vilkino – prašė SSSR RKRT sutikimo atidėti iki gegužės pradžios, kol paaiškės vyskupų pozicija. Mat jis asmeniškai buvo susitikęs su visų vyskupijų vadovais ir vylėsi, kad kai kuriuos (Vilkaviškio vyskupą Antaną Karosą ir Kauno arkivyskupijos valdytoją kan. J. Stankevičių) jam pavyko įkalbėti pradėti registraciją. Tuo tarpu Vilniaus arkivysk. Mečislovas Reinys ir Kaišiadorių vyskupijos valdytojas prel. Bernardas Sužiedėlis kategoriškai pasipriešino valstybės kišimuisi į Bažnyčios reikalus ir nesutiko su nekanonišku bendruomenių ir dvasininkų registravimu. Panevėžio vyskupas Kazimieras Paltarokas siūlė kompromisinį sprendimą, kad reikiamus registracijos pažymėjimus įgaliotinis išrašytų pagal kurijų jam pateiktus kunigų, bažnyčių ir parapijų komitetų sąrašus²⁹.

Neryžtingas tępčiojimas vietoje baigėsi 1948 m., kai RKRT įgaliotinio postą užėmė B. Pušinis. Jis sugebėjo baigti registraciją per pusę metų. Apkaltinę dvasininkiją sovietinių įstatymų nevykdymu, sabotažu, 1948 m. vasarą jis inspiravo prieš Katalikų Bažnyčią ekonomines sankcijas, bažnytinės nekilnojamosios nuosavybės (visų bažnyčių, vienuolynų žemės, pastatų ir gyvenamųjų namų) nacionalizaciją³⁰. Be to, imta uždarinėti vienuolynus, didžiąsias Vilniaus bažnyčias, per 24 val. iškeldinta Vilniaus kurija ir Telšių vyskupijos valdytojas (Vilkaviškio ir Kaišiadorių kurijos buvo netekusios patalpų jau anksčiau), iš klebonijų iškeldinta apie pusė Lietuvos kunigų, jiems, kaip ir ordinarams, nesuteikus kito gyvenamojo ploto³¹. Bažnyčios ėmė netekti elementarių veikimo sąlygų. Antai 1948 m. vasarą B. Pušinio nurodymu

²⁸ LSSR MT pirmininko M. Gedvilos visiškai slaptas 1947 m. kovo 7 d. raštas visų miestų ir apskričių VK pirmininkams, ten pat, b. 11, l. 26.

²⁹ A. Gailevičiaus 1947 m. I ketvirčio informacinė ataskaita, *Lietuvos valstybės visuomeninių organizacijų archyvas* (toliau – *LVVOA*), f. 1771, ap. 10, b. 335, l. 15–37.

³⁰ Paskirų bažnyčių, vienuolynų turto nacionalizavimas vietos valdžios organų iniciatyva vyko nuo pat 1944 m., tačiau atitinkamus įstatymus LSSR MT priėmė tik 1948 m. vasarą. Juos parengė LSSR RKRT, suinteresuota greičiau nacionalizuoti bažnyčių ir vienuolynų pastatus, nes delsimas stabdė registracijos kampaniją (B. Pušinio 1948 m. birželio 23 d. raštas LSSR MT pirmininkui, *LCVA*, f. R 181, ap. 1, b. 26, l. 173).

³¹ Visiškai slaptas B. Pušinio pranešimas SSSR RKRT posėdyje 1948 m. rugpjūčio 24 d., *LCVA*, f. R 181, ap. 3, b. 14, l. 4.

pusantro mėnesio buvo išjungta elektros šviesa visose Kauno bažnyčiose, dvasinėje seminarijoje, kurijoje ir valdytojo bute, ir tik pradėjus registraciją igaliojinis leido ją įjungti minėtoms įstaigoms ir įsiregistravusioms bažnyčioms³².

Atsidūrę aklavietėje – RKRT spaudimo pasekmės grėsė normaliam visos Bažnyčios gyvavimui – vyskupijų vadovai pradėjo registraciją.

Registracija įvykdyta 1948 m. – iki tų metų gruodžio 31 d. Iš 711 bažnyčių 677 buvo užregistruotos, 34 uždarytos. Sutartys buvo sudarytos su 622 parapijų vykdomaisiais komitetais³³. Tačiau net 129 bažnyčiose kunigai neregistruoti³⁴, taigi faktiškai leista veikti tik 542 bažnyčioms. Tokia padėtis truko iki 1951 m., kai LSSR AT deputatų ir tikinčiųjų spaudžiamas B. Pušinis leido artimiausių parapijų kunigams pirmą mėnesio sekmadienį tokiose bažnyčiose laikyti pamaldas. Šis leidimas prieštaravo SSSR RKRT draudimui kunigams važinėti į kitas bažnyčias, todėl netrukus B. Pušinis buvo priverstas įregistruoti jose 70 kunigų ir sutikti, kad visos kitos būtų priskirtos prie gretimų parapijų kaip filijos³⁵.

Bažnytiniai komitetai bei jų VK Lietuvoje netapo realiu parapijos šeiminku. Skirtingai nuo Stačiatikių Bažnyčios SSSR, čia jiems vadovaudavo klebonai. Jie greičiau atliko priežiūros funkcijas – komitetų narius KGB dažnai stengdavosj užverbuoti, vietinė valdžia jų rankomis mėgindavo tramdyti „fanatikus“, „reakcingus“ kunigus.

Lietuvos ordinariato naikinimas

Valdžios instancijos buvo nepaprastai suinteresuotos, kad Lietuvos Katalikų Bažnyčią valdytų sovietinei santvarkai lojalūs asmenys. Tad iš karto buvo stengiamasi išsiaiškinti ordinarų politinę orientaciją, priversti juos vykdyti valdžios nurodymus, o nepavykus to padaryti, nepaklusnūs vyskupijų vadovai nušalinti, pertvarkyta 1926 m. sudaryta Lietuvos bažnytinė provincija.

Nors Vatikanas dar 1940 m. numatė Lietuvos Bažnyčiai gresiantį pavojų ir paskyrė jaunus pagalbininkus Vilkaviškio vyskupui, Kauno ir Vilniaus arkivyskupams, po karo Lietuvos Bažnyčios vadovybė buvo krizinėje situacijoje. Mat Kauno arkivyskupas Juozapas Skvireckas su savo pagalbininku vysk. Vincentu Brizgiu ir Vilkaviškio vyskupu pagalbininku Vincentu Podolskiu 1944 m. priartėjus frontui pasitraukė į Vakarus (beje, du pastarieji ir buvo skubotai paskirti vyskupais 1940 m. pa-

³² Kauno arkivyskupijos valdytojo 1948 m. liepos 9 d. raštas B. Pušiniui ir pastarojo liepos 17 d. raštas Kauno miesto VK pirmininkui, ten pat, ap. 1, b. 27, l. 12, 26.

³³ B. Pušinio 1948 m. IV ketvirčio informacinė ataskaita, *LCVA*, f. R 754, ap. 13, b. 208, l. 21.

³⁴ B. Pušinio 1952 m. II ketvirčio informacinė ataskaita, *LCVA*, f. R 181, ap. 3, b. 32, l. 51.

³⁵ Ten pat, l. 51–52.

vasarį, norint sustiprinti Lietuvos ordinariatą sunkiu laikotarpiu³⁶). Kauno arkivyskupijos valdymą perėmė arkivysk. J. Skvirecko įgaliotas prel. Stanislovas Jokūbauskis. Represijos prieš Lietuvoje likusius vyskopus per keletą metų beveik sunaikino ordinariatą.

Iš karto po krašto okupacijos Lietuvos vyskupai turėjo ginti Bažnyčią ir tikinčiuosius nuo kėsinosi į gyvybiškai svarbias jų teises. Vienu pirmųjų sprendimų sovietinė valdžia uždraudė tikybos mokymą mokyklose (1944 m. vasarą), netrukus uždrausta dirbti su moksleiviais ir bažnyčiose (1947 m.). Lietuvos Bažnyčia buvo eliminuota iš viešojo gyvenimo: suvalstybtos jos socialinės globos, švietimo įstaigos, uždarytos draugijos, neleista atgaivinti spaudos. Knygynų lentynas užpildė pirmosios propagandinės brošiūros, kuriose antiliaudine veikla kaltinti vyskupai ir kunigai neturėjo jokių galimybių viešai gintis.

1944–1947 m. vyskupai dar mėgino bendrais pareiškimais apeliuoti į aukščiausias LSSR bei SSSR, SSKP instancijas, vilkino reikalavimus įregistruoti bažnyčias, ganytojiškais laiškais pasmerkti ginkluotą priešinimąsi ir kt. Kaskart blogėjančią Bažnyčios padėtį viltasi stabilizuoti, pasiūlant RKRT „Lietuvos TSR teritorijoje Romos Katalikų Bažnyčios veikimo statutą“, tačiau komunistinė valdžia ignoravo protestus, laikėsi puolimo taktikos.

1946–1947 m. apkaltinus antisovietinėmis pažiūromis, parama pogrindžiui, buvo suimti ir nuteisti keturi iš penkių Lietuvoje pasilikusių vyskupų.

Po vyskupų areštų ir trėmimų visas Lietuvos diecezijas, išskyrus Panevėžio, ėmė valdyti ne vyskupai, o valdytojai*. Tokia situacija buvo naudinga sovietinei valdžiai, nes susilpnino Bažnyčią, destabilizavo jos valdymą. Ji sudarė palankias sąlygas tolesnėms intrigoms, iškeliant į vadovaujančius postus lojalius arba bent pasisakančius už kompromisą su sovietine sistema asmenis. Supaprastinant šio uždavinio įgyvendinimą, 1948 m. rudenį įgaliotinis B. Pušinis tarp kitų savo iniciatyvų pareiškė, kad būtina pagalvoti, kaip Lietuvos vyskupijų skaičių sumažinti iki trijų, nes šešių esą per daug³⁷.

Siekdama sujungti vyskupijas, sovietinė valdžia turėjo nušalinti teisėtus jų valdytojus, kuriuos išrinko kapitulos arba paskyrė vyskupai, vadovaudamiesi Bažnyčios kanonais. Akcija buvo įvykdyta 1949 m.; oficialiai jai vadovavo įgaliotinis B. Pušinis,

³⁶ V. B r i z g y s, *Gyvenimo keliai*. Vilnius, 1993, p. 100.

* 1946 m. įkalinus Telsių vyskopus Vinceną Borisevičių ir Pranciškų Ramanauską, vyskupiją valdė kan. Justinas Juodaitis; tų pačių metų pabaigoje įkalinus Kaišiadorių vyskupą Tcofilį Matulionį, valdymą perėmė prel. Bernardas Sužiedėlis; 1947 m. vasarą netekta dar dviejų ordinarų: mirus Vilkaviškio vyskupui Antanui Karosui, vyskupijai valdytojo teisėmis vadovavo kapitulos išrinktas kan. Vincentas Vizgirda, įkalinus Vilniaus arkivyskupijos apaštalinį administratorių vysk. Mcčislovą Reinį, valdytoju liko kun. Edmundas Basys.

³⁷ Slaptas B. Pušinio 1948 m. rugsėjo 24 d. raštas I. Polianskiui, *LCVA*, f. R 181, ap. 3, b. 14, l. 37.

tačiau situaciją valdė saugumas (areštavo sujungimui kliudančius dvasininkus, per agentūrą darė spaudimą kapitulų nariams³⁸). Kaip ji vyko?

1949 m. pavasarį, suėmus Vilkaviškio vyskupijos valdytoją kan. Vincentą Vizgirdą ir kanclerį Stanislovą Mikelkevičių, įgaliotinis B. Pušinis neleido kapitulai (jose tuomet buvo likę tik trys neareštuoti prelatai) išrinkti naujo valdytojo. 1949 m. gegužės 10 d. pats atvykęs į kapitulos posėdį, jis pranešė apie Ministrų Tarybos sprendimą prijungti vyskupiją prie Kauno arkivyskupijos ir pareikalavo išrinkti valdytoją. Įgaliotiniui įsakmiai pabrėžus, kad Kauno arkivyskupijos ir Panevėžio vyskupijos vadovai susitvarko su savo pareigomis ir neturėtų atsistatydinti, „tik būtina, kad Vilkaviškio vyskupijos kapitula išrinktų sau vyskupijos valdytoju tokį, kuris būtų ir Kauno arkivyskupijos valdytoju“, kapitulai neliko nieko kito, kaip „išrinkti“ Kauno arkivyskupijos valdytoją kan. J. Stankevičių. Taip 1949 m. gegužės 11 d. abi vyskupijos buvo sujungtos³⁹.

Vykdamas vyskupijų mažinimo scenarijų, netrukus prie Vilniaus arkivyskupijos buvo prijungta Panevėžio vyskupija. Liepos mėn. abi šias diecezijas ėmė valdyti vysk. K. Paltarokas, po 3 dienų derybų sutikęs be Vatikano paskyrimo valdyti Vilniaus arkivyskupiją. Anot įgaliotinio B. Pušinio, „Vilniaus kapitula vienbalsiai išrinko jį Vilniaus arkivyskupijos valdytoju“⁴⁰. Suprantama, ir šios kapitulos nariai buvo priversti nusileisti šiurkščiam spaudimui. Antraip jų būtų laukę areštai arba arkivyskupijos valdytojo kan. E. Basio ir kanclerio kun. Juozo Poškaus likimas: B. Pušinio nurodymu miesto VK pareigūnai atėmė jų kulto tarnautojo pažymėjimus, išregistravo iš butų ir įsakė iki liepos 20 d. išvažiuoti iš Vilniaus⁴¹.

Netrukus prie Kauno arkivyskupijos buvo prijungta ir Kaišiadorių vyskupija. Nors prieš savo suėmimą vysk. Teofilis Matulionis valdytojo pareigas patikėjo net trimis kunigams (prel. B. Sužiedėliui, kan. Matui Cijūnaičiui ir kan. Alfonsui Varnui), įgaliotinis B. Pušinis sugebėjo juos nušalinti. Valdytojui prel. B. Sužiedėliui kategoriškai atsisakius leistis į derybas dėl vyskupijų sujungimo, įgaliotinis jį apkaltino nesugebėjimu tvarkyti vyskupijos reikalų ir iškėlė į kitą vyskupiją (Tauragės klebonu, tačiau netrukus jis buvo areštuotas ir įkalintas 10 metų). Vyskupijos kapitulai B. Pušinis „rekomendavo“ prisijungti prie Kauno arkivyskupijos, t. y. nauju valdytoju išrinkti kan. J. Stankevičių⁴². Kapitula negalėjo pasiūlyti kandidatais kitų dviejų vysk. T. Matulionio įgaliojimus turėjusių kanaaninkų: A. Varnas buvo paralyžuotas, o M. Cijūnaitis neseniai grįžęs iš kalėjimo, kur 3 metus kalėjo už „kontr-

³⁸ Visiškai slaptas LSSR saugumo ministro Kapralovo 1949 m. rugsėjo 24 d. specialusis pranešimas, *LYA*, f. K 1, ap. 10, b. 73, l. 104.

³⁹ B. Pušinio 1948 m. II ketvirčio informacinė ataskaita, *LCV4*, f. R 181, ap. 3, b. 22, l. 23.

⁴⁰ B. Pušinio 1949 m. III ketvirčio informacinė ataskaita, ten pat, l. 44–45.

⁴¹ Slaptas 1949 m. liepos 12 d. B. Pušinio raštas Vilniaus miesto VK pirmininko pavaduotojui Naumovui, ten pat, b. 21, l. 9.

⁴² Slaptas B. Pušinio 1949 m. liepos 26 d. raštas Kaišiadorių apskrities VK pirmininkui, ten pat, l. 4.

revoliucinę“ veiklą. Vis dėlto kapitulos nariai mėgino elgtis savarankiškai – išrinko valdytoju vysk. K. Paltaroką, t. y. prisijungė prie Vilniaus arkivyskupijos. Tačiau tokio sprendimo netoleravo RKRT. Susitikęs su vysk. K. Paltaroku, įgaliotinis įtikino jį atsisakyti pasiūlymo valdyti Kaišiadorių vyskupiją, tad kapitula buvo priversta rinkti kan. J. Stankevičių⁴³. Kerštaudamas nepaklusniems dvasininkams, B. Pušinis davė nurodymą apskrities VK pirmininkui išregistruoti kan. M. Cijūnaitį iš nuolatinės gyvenamosios vietos ir „pasiūlyti jam per 24 valandas išsinešdinti iš apskričio“ (vėliau jo ilgai neregistravo jokioje parapijoje), taip pat nedelsiant nacionalizuoti Kaišiadorių klebonijos pastatą⁴⁴.

Neįtikėtina, tačiau pasibaigus aprašytiems įvykiams, įgaliotinis B. Pušinis savo tiesioginiams viršininkams reziumavo: „Šis vyskupijų skaičiaus sumažinimas ir jų sustambinimas vyko kapitulų iniciatyva, o valdytojų rinkimai vyko pačiais demokratiškiausiais pagrindais. Be to, manome, būtina pabrėžti, kad kapitulų posėdžiuose niekas, be kapitulų narių, nedalyvavo“⁴⁵.

Tapęs faktiniu trijų vyskupijų valdytoju, kan. J. Stankevičius negalėjo automatiškai perimti Vilkaviškio ir Kaišiadorių vyskupijų kanoninės jurisdikcijos. Ši problema spręsta sunkiai: Vilkaviškio vyskupijos valdytojas kan. V. Vizgirda kapitulinio vikaro pareigų oficialiai atsisakė tik 1954 m. rudenį grįžęs iš kalėjimo⁴⁶. Ši vyskupija buvo valdoma iš Kauno iki pat 1989 m., Kaišiadorių dieceziją kan. J. Stankevičius valdė gavęs kan. M. Cijūnaitio laikiną žodinį sutikimą⁴⁷, kol 1956 m. grįžęs iš tremties vysk. T. Matulionis paskyrė jį generalvikaru, tačiau po metų iš tų pareigų atleido ir pats ėmė vadovauti vyskupijai. Nepaisant sovietinės valdžios trukdymų (ji neleido vyskupui apsigyventi savo vyskupijoje, neregistruodavo jo paskirtų kunigų, nepripažino su Vatikano žinia išventinto ir paskirto pagalbininko vysk. Vincento Sladkevičiaus ir t. t.), Kaišiadorių vyskupija tuo metu atsiskyrė nuo Kauno.

Taigi 1949 m. rudenį iš 6 Lietuvos vyskupijų liko 3 – Kauno arkivyskupija (su Vilkaviškio ir Kaišiadorių vyskupijomis, jų valdymą sovietinė valdžia patikėjo kan. J. Stankevičiui), Vilniaus arkivyskupija (su Panevėžio vyskupija, valdė vysk. K. Paltarokas) ir Telšių vyskupija (jos valdytojas kan. Justinas Juodaitis 1949 m. gruodžio mėnesį buvo areštuotas, tačiau savo vieton suskubo paskirti kan. Petrą Maželį, vyskupijos kanclerį. Kadangi paskyrimas nebuvo suderintas su RKRT, kapitula gavo įgaliotinio B. Pušinio sutikimą išrinkti kan. P. Maželį valdytoju tik „draugams iš organų“ jį užtikrinus, kad reikia sutikti su šia kandidatūra⁴⁸).

⁴³ B. Pušinio 1949 m. III ketvirčio informacinė ataskaita, ten pat, b. 22, l. 46–47.

⁴⁴ Slaptas B. Pušinio 1949 m. rugsėjo 13 d. raštas Kaišiadorių apskrities VK pirmininkui, ten pat, b. 21, l. 53.

⁴⁵ B. Pušinio 1949 m. III ketvirčio informacinė ataskaita, ten pat, b. 22, l. 47.

⁴⁶ J. S t a n k e v i č i u s, *Mano gyvenimo kryžkelės*, t. II, l. 5.

⁴⁷ P. G a i d a, *Nemarus mirtingasis*, p. 141.

⁴⁸ B. Pušinio slapta 1949 m. IV ketvirčio informacinė ataskaita, *LCVA*, f. R 181, ap. 3, b. 22, l. 62.

„Aš abejoju, ar tie istorikai, kurie rašys istorijas apie mus, bus gerai mus supraptę. Yra dalykų, kuriuos galima tik pergyventi, bet kurių neįmanoma pavaizduoti“⁴⁹ – rašė diėnorastėje kan. J. Stankevičius. Iš tiesų sunku vertinti to meto Bažnyčios vadovų veiksmus. Dabar lengviausiai būtų apkaltinti kolaboravimu, tačiau vargu ar Bažnyčia turėjo išeitį, pasirinkimą. Vengdama didesnių blogybių, ji sutiko su mažesnėmis. Kompromisus, nuolaidžiavimą galima traktuoti ir kaip lankstumą, viliantis palengvinti Bažnyčios ir tikinčiųjų padėtį, rasti *modus vivendi* sovietinėje sistemoje, amortizuoti susidūrimą su agresyvia valstybe, saugumo aparatu. Priešingu atveju galbūt Lietuvos laukė Baltarusijos ir Ukrainos katalikų likimas – ten beveik neliko veikiančių katalikų bažnyčių, tikintieji persekioti kaip politiškai nepatikimi asmenys.

Po 1946–1949 m. permainų Lietuvos Katalikų Bažnyčios struktūroje ir vadovybėje sovietinė valdžia sustiprino aukščiausių jos institucijų kontrolę. Jos nebegalėjo elgtis savarankiškai (sudaryti kapitulų, šaukti pasitarimų ir pan.), neparankūs asmenys būdavo nušalinami: vysk. V. Sladkevičius, grįžę iš tremties vyskupai T. Matulionis, P. Ramanauskas, vėliau vysk. Julijonas Steponavičius, prel. Povilas Šidlauskas, kan. Juozapas Meidus ir kt. Ši politika sužalojo Lietuvos ordinariatą (antai į II Vatikano susirinkimą 1962 m. rudenį LSSR KGB galėjo pasiųsti, be kitų, Lietuvos vyskupijų valdytojus agentus „Kalnėną“, „Ažuolą“, „Gediminą“ ir „Putiną“⁵⁰). Lietuvos Bažnyčia tapo dvipusė.

Permainos kunigų seminarijoje

„Jeigu ruošti [kunigų] pamainą, tai reikia ruošti tokią, kuri vykdytų mūsų visuomenės – socialistinės visuomenės, o ne mums priešiško Vatikano, uždavinius“, – rašė įgaliotinis B. Pušinis 1952 m.⁵¹ Pirmieji svarbūs žingsniai jaunosios dvasininkijos kartos ugdymo kontrolės kryptimi tuomet jau buvo žengti: vietoj keturių dvasinių seminarijų buvo palikta tik viena, tačiau ir joje per kelerius metus klierikų skaičius sumažintas beveik 7 kartus, saugumo ir RKRT pastangomis buvo pakeisti kai kurie vadovai ir dėstytojai.

Tik viena iš Lietuvos seminarijų – Vilkaviškio pasibaigus karui nebeveikė (buvo sugriauti jos pastatai). Kitų patalpas užėmė kariniai daliniai, tačiau dvasinė vadovybė organizavo klierikų apgyvendinimą ir mokymą vienuolynuose, privačiuose bu-

⁴⁹ J. S t a n k e v i č i u s, *Mano gyvenimo kryžkelės*, t. I, l. 90.

⁵⁰ Visiškai slapti Lietuvos VSK pirmininko pulkininko A. Randakevičiaus 1962 m. rugsėjo 21 d. „Pasiūlymai, kaip toliau panaudoti agentą „Saulė“ ir jo suteiktą informaciją“, *LYA*, f. K 1, ap. 3, b. 534, t. 3, l. 210.

⁵¹ B. Pušinio 1952 m. III ketvirčio informacinė ataskaita, *LCVA*, f. R 181, ap. 3, b. 32, l. 114.

tuose. Klierikų į seminarijas susirinko labai daug (daugelis važiavo, norėdami legaliai išvengti karinės tarnybos).

1945 m. Lietuvoje veikė 711 bažnyčių, jose dirbo 1232 kunigai⁵². Tokie skaičiai SSSR RKRT darbuotojams turėjo atrodyti išties įspūdingi ir paskatinti sukti galvas, kaip greičiau sulyginti padėtį su SSSR vidurkiu. Tad motyvuojant tuo, kad Lietuvoje esąs kunigų perteklius, 1945 m. vasarį buvo nutrauktas Vilniaus, o rugsėjo mėnesį – ir Telšių seminarijos darbas.

Vienintelė Kauno seminarija nebegalėjo veikti autonomiškai Bažnyčios vadovybės žinioje. Į jos vidaus gyvenimą ėmė drastiškai skverbtis LSSR RKRT ir saugumas, siekę kontroliuoti seminarijos vadovybę ir klierikų priėmimą.

Seminarijos dėstytojus ir klierikus imta kviesti į karinį komisariatą, kur saugumiečiai klausinėdavo apie seminarijos gyvenimą, su ja susijusius asmenis, o tuos, apie kuriuos turėjo kompromituojančios medžiagos, versdavo bendradarbiauti. Mėginę tam sukliudyti seminarijos vadovai prarado savo pareigas: 1946 m. vasarą „įvykdžius nesudėtingą kombinaciją“, saugumas privertė atsistatydinti rektorių t. Stasį Gruodį SJ, vicerektorių kan. Petras Rauda buvo suimtas (beveik metus slapstęsis, nes nenorėjo bendradarbiauti su jį verbavusiais saugumo darbuotojais)⁵³.

1946 m. rudenį LSSR MT nutarė daugiau kaip dvigubai sumažinti seminarijos klierikų skaičių – nuo 350 iki 150. Seminarijos rektorių kan. Praną Venckų RKR Taryba informavo apie tai tik žodžiu⁵⁴, pareikalavusi įvykdyti reformą per dvi savaites.

Lietuvos vyskupai kreipėsi į įvairias sovietinės valdžios instancijas – jų pasirašyti raštai pasiekė LSSR MT, vėliau – Staliną, SSSR MT bei AT prezidiumo pirmininkus. „Kauno dvasinė seminarija yra vienintelė šešių vyskupijų dvasininkų ugdyimo dvasinė įstaiga. 150 auklėtinių visai LSSR absoliučiai nepakanka. Be to, duotas terminas labai trumpas ir nepatogus, nes paskirtas mokslo metų viduryje, dėl to prašome palikti būtiną – 300 – auklėtinių skaičių, kuris yra daug mažesnis nei įprasta, ir panaikinti vietos valdžios potvarkius“⁵⁵, – rašė Lietuvos vyskupai telegramoje aukščiausiems SSKP ir valstybės vadovams. Tačiau visi prašymai buvo ignoruoti, 1946 m. pabaigoje vyskupai buvo priversti pateikti RKRT 150 klierikų sąrašą.

Kita akcija prieš dvasinę seminariją pradėta po trumpo atokvėpio, 1948–1949 m.: atleisti profesoriai jėzuitai S. Gruodis ir Stasys Rimkevičius, areštuota 11 klierikų⁵⁶.

⁵² A. Gailevičiaus raštas A. Sniečkui ir M. Gedvilui (nedatuotas, 1945 m.), ten pat, b. 2, l. 3.

⁵³ LSSR MGB Kauno skyriaus viršininko Rudyko 1946 m. rugpjūčio mėnesio ataskaita LSSR valstybės saugumo ministro pavaduotojui L. Martavičiui, *LYA*, f. K 1, ap. 15, b. 326 VS, l. 9.

⁵⁴ *Arkivyskupas Mečislovas Reinys*, p. 204.

⁵⁵ Lietuvos vyskupų 1946 m. gruodžio 6 d. telegrama Stalinui, SSSR MT ir AT prezidiumo pirmininkams, *LCVA*, f. R 181, ap. 1, b. 17, l. 61.

⁵⁶ S. T a m k e v i č i u s, Tarpdiecezinė Kauno kunigų seminarija, *LKMA suvažiavimo darbai*, Vilnius, 1995, t. XV, p. 85.

1949 m. vasarą seminarijos klierikų skaičius buvo dar kartą sumažintas. Skirtingai nuo ankstesnės reformos, ši buvo įvykdyta greičiau ir sklandžiau. 90-ies šalinamų klierikų sąrašą šįkart kartu su saugumo darbuotojais sudarė pats RKRT įgaliotinis⁵⁷. Sąrašas buvo įteiktas ne Bažnyčios vadovams, o Kauno milicijos viršininkui, nurodant nedelsiant juos išregistruoti ir apie tai informuoti seminarijos vadovybę⁵⁸. Tad pastarajai nesuskubus imtis kokių nors priemonių, klierikai privalėjo skubiai išvykti iš miesto.

Taigi sovietinė valdžia pradėjo įvaldyti dvasinės seminarijos kontrolės metodus: į ją stojančiųjų ir studijuojančių laukė KGB filtras, kurio pagalba stebėtas seminarijos gyvenimas, telkta agentūra. Bažnyčios vadovai nepajėgė priešintis vis įžūlesnei savivalei, apginti profesorius ir klierikus.

Susidorojimas su nelojaliais kunigais

Sovietiniais metais tikriausiai nebuvo kunigo, kuris nebūtų patekęs saugumo ar vietinės valdžios akiratin. Vykdydami centrinės vadovybės nurodymus, rajonų KGB skyriai dvasininkams buvo užvedę bylas-formulius, kuriose kaupė agentūrinius duomenis apie jų politines pažiūras, veiklą nepriklausomos Lietuvos ir nacių okupacijos metais. Kunigai buvo ne tik nuolat stebimi (klausantis privačių pokalbių bei, žinoma, pamokslų), tačiau ir provokuojami pasakyti savo nuomonę apie tų dienų įvykius, pvz., apie ginkluotą priešinimąsi, kolektyvizaciją, valstybines paskolas, rinkimus į LSSR ir SSSR Aukščiausiąsias Tarybas ir pan. Tam sukurtas tankus, keleriopas agentūrinis tinklas. Jis veikė ne tik Bažnyčios viduje – daugybė žmonių stebėjo kasdieninį dvasininkų gyvenimą ir elgesį bažnyčioje, parapijoje. Ilgainiui tai leido kontroliuoti Bažnyčios vidaus gyvenimą, dvasininkų bei hierarchų veiksmus, maža to, organizuoti plataus masto operacijas.

Surinkę kompromituojančių duomenų, saugumo darbuotojai paprastai bandydavo kunigus užverbuoti, o nepavykus iškeldavo baudžiamąsias bylas. Pajutę sekimą, daugelis stengdavosi išvykti į kitas parapijas, tačiau jų bylos būdavo operatyviai persiunčiamos vietos KGB skyriui (informaciją apie naują gyvenamąją vietą teikė Kauno arkivyskupijoje buvusi agentūra, o baigus registraciją ją turėjo RKRT ir VK), tad išnykti iš saugumiečių akiračio buvo įmanoma tik tol, kol jie ieškodavo naujų agentų.

⁵⁷ LSSR valstybės saugumo ministro Kapralovo 1949 m. rugsėjo 29 d. visiškai slaptas raštas, *LYA*, f. K 1, ap. 10, b. 73, l. 189.

⁵⁸ Ten pat; slaptas įgaliotinio B. Pušinio 1949 m. liepos 18 d. raštas Kauno miesto VK pirmininkui J. Maniūšui, *LCVA*, f. R 181, ap. 3, b. 21, l. 14.

Dauguma užverbuotų kunigų vėliau neteikdavo informacijos, kategoriškai atsisakydavo bendradarbiauti arba pasakodavo nereikšmingus dalykus, tad nepatenkinti saugumo darbuotojai išbraukdavo juos iš agentūros tinklo, nemažai jų buvo apkaltinti antisovietine veikla ir ištremti. Tačiau KGB pavyko surasti ir nepaprastai naudingų žmonių, pokario metais padėjusių areštuoti besislapstančius kunigus, sujungti vyskupijas ir t. t.

KGB dėjo daug pastangų dvasininkų supriešinimui tarpusavyje ir su dvasine vadovybe, jų autoriteto tarp tikinčiųjų žeminimui. Pokario metais tam praktikuota morališkai susikompromitavusių dvasininkų globa, stengtasi asmenis, atsisakiusius kunigystės, vienuolių luomo, įtraukti į ateistinę propagandą. Ypač perspektyvia tokią politiką laikė B. Pušinis. Jis nesutikdavo patenkinti vietos tikinčiųjų ir bažnytinės vadovybės prašymų pašalinti iš parapijų, pervesti į altarijas girtuoklius ar dėl kokių nors priežasčių konfliktuojančius su dvasine valdžia kunigus, ragino vietos valdžią juos paremti. „<...> jeigu mes už skaldymą, tai eilinius kunigus, pasisakančius prieš dvasinę hierarchiją, būtina remti ir duoti jiems galimybę atsistoti ant kojų <...>“⁵⁹, – aiškino A. Sniečkui, M. Gedvilui ir I. Polianskiui, kurie apie 1950 m. jau nebepritarė tokiai politikai ir siūlė RKRT įgaliotiniui laikytis neutraliai.

Pristabdyti Lietuvos KGB ir RKRT tikriausiai paskatino pastarųjų pradėtos intrigos su suspenduotais kunigais (Jeronimu Matuliu, Vladu Simaška bei kitais). Tačiau atsisakyta tik atviro demoralizuotų dvasininkų protegavimo, kunigų skyrimas visuomet buvo viena svarbiausių bažnytinės politikos sričių: „Sovietinei valdžiai lojalūs ir nefanatikus kunigus stengiamės iškelti į vadovujančius postus, aprūpinti geromis parapijomis, o reakcingus, fanatikus stengiamės perkelti į atkampias parapijas arba pažeminti pareigose taip apribojant jų veiklą“⁶⁰, – rašė įgaliotinis Justas Rugienis.

Istoriografijoje yra skirtingų nuomonių apie dvasininkijos vaidmenį pokario ginkluotame pasipriešinime: teigiama, kad pokario metais Bažnyčia darė nemažą poveikį Lietuvos politiniam gyvenimui, daug kunigų dalyvavo rezistencinėje kovoje⁶¹; taip pat oponuojama, jog aktyvūs ryšininkai, maisto ir vaistų tiekėjai tebuvo apie 20 kunigų, su ginklu rankose kovojo tik keli⁶², sovietinės valdžios verčiami vyskupijų vadovai, išskyrus kan. Vizgirdą, viešai atsiribojo nuo partizaninio judėjimo⁶³. Iš tiesų parama ginkluotiems „nacionalistams“ buvo svarbiausi sovietinės valdžios

⁵⁹ Slaptas 1950 m. liepos 15 d. B. Pušinio raštas I. Polianskiui, ten pat, b. 23, l. 31.

⁶⁰ J. Rugienio 1968 m. lapkričio 20 d. raštas SSSR RKRT įgaliotiniui V. Kurojedovui „Dvasininkijos sudėtis, nuotaikos ir įtaka Lietuvos SSR gyventojams“, ten pat, b. 77, l. 190.

⁶¹ V. T i n i n i s, *Sovietinė Lietuva ir jos veikėjai*, p. 68; T. R e m e k i s, *Opposition to Soviet rule in Lithuania, 1945–1980*, Chicago, 1980, p. 105.

⁶² V. V a r d y s, *The Catholic Church, dissent and nationality in Soviet Lithuania*, p. 70.

⁶³ A. S t r e i k u s, Lietuvos Katalikų Bažnyčia ir ginkluotasis pasipriešinimas Lietuvoje, *Genocidas ir rezistencija*, 1997, Nr. 2, p. 36.

kaltinimai Katalikų Bažnyčiai, jais pagrįsti vyskupų bei daugumos dvasininkų baudžiamųjų bylų nuosprendžiai. Tačiau susipažinus su šiomis bylomis matyti, kad rimtais antisovietinės veiklos įkalčiais laikyta ir nepriklausomoje Lietuvoje išleistų religinių knygų, tuomet parašytų dienoraščių saugojimas, dalyvavimas to meto organizacijų, draugijų gyvenime (ypač vadovavimas jų skyriams), katalikų periodinės spaudos redagavimas ir t. t. Baudžiamais antisovietiniais nusikaltimais tapo katekizavimas ir apskritai artimesnis bendravimas su jaunimu, pagrindžio dalyvių prašymu atliktos religinės apeigos, sovietiniams pertvarkymams nepalankūs pamokslai, užsienio radijo stočių klausymasis ir pan. Taigi dauguma baudžiamųjų bylų buvo iškelta, siekiant susilpninti ir sukompromituoti Bažnyčią, kunigų luomą, o ne dėl to, kad realiai įsitraukta į pagrindžio kovą. Kita vertus, represijomis tikėtasi priversti dvasininkiją užimti Stačiatikių Bažnyčios statusą, deklaruoti lojalumą sistemai.

Daugiausia areštų – apie 80 proc. – buvo 1946–1950 m., intensyviausiai pertvarkant Bažnyčią pagal sovietinius įstatymus. Pirmiausia nukentėjo vyskupai, buvę nepriklausomos Respublikos politikos ir visuomenės veikėjai, vienuoliai. Mainais į lojalumą ir naudingą veiklą jie galėjo gauti asmeninę laisvę. Saugumas manipuliavo bylomis – kai kuriems 1940 m. tremtiniais leido sugrįžti į Lietuvą ir bandė panaudoti operatyviniams tikslams (kun. Juozą Vailokaitį, Liucijų Martušį OFM, minėtą LKDP vadovą L. Bistrą), o nepavykus vėl inspiruodavo baudžiamąjį procesą.

Turint galvoje, kad 257 kunigai bei vienuoliai buvo pasitraukę į Vakarus⁶⁴, 1944–1953 m. suimti ir įkalinti arba ištremti dar 362⁶⁵, t. y. Lietuvos Bažnyčia neteko beveik pusės dvasininkų, šios fizinės netektys ir aukščiau minėtos valstybės akcijos keletui dešimtmečių susilpnino Bažnyčią, destabilizavo jos valdymą, pasėjo nepasitikėjimą. Autentišką veiklą – katekizavimą, spaudą, teologijos studijas, vienuolijais vėliau buvo įmanoma gaivinti tik pogrindyje.

Išvados

Lietuvos Katalikų Bažnyčios sovietinio laikotarpio istorijos periodizacijoje 1944–1949 m. išryškėja kaip atskiras etapas. Jo pabaigoje atsirado nauja Bažnyčios struktūra, visiškai pasikeitė jos socialinis statusas ir teisinė padėtis. Per pirmąjį pokario penketį buvo padėti pamatai, ant kurių vėlesniais dešimtmečiais mėginta konstruoti lojalią, kontroliuojamą Bažnyčią.

Nuolaidos ieškant Bažnyčios *modus vivendi* sovietinėje respublikoje buvo vienas. Bažnyčios bandymus pasipriešinti valdžios savivalei per keletą metų (iki 1948 m.) palaužė beatodairiškos represijos: arešto išvengė tik vienas vyskupas, ne-

⁶⁴ M. R a i š u p i s, *Dabarties kankiniai*, p. 15.

⁶⁵ V. T i n i n i s, *Sovietinė Lietuva ir jos veikėjai*, p. 72.

tekta maždaug pusės kunigų, nuosavybės, išvaikytos vienuolijos ir t. t. Tad stengdamiesi išsaugoti Bažnyčios gyvybines funkcijas, jos vadovai buvo priversti paklusti Sovietų Sąjungoje galiojusių įstatymų ir potvarkių normoms.

Paklūsdami sovietinei teisei, vyskupijų vadovai buvo priversti vykdyti kanonams ir susiklosčiusioms tradicijoms prieštaraujančius reikalavimus (įregistruoti bažnyčias, parapijas bei dvasininkus, be popiežiaus aprobacijos perimti vyskupijų valdymą), skelbti valstybės diktuojamus pareiškimus. Valstybė sugebėjo greitai neutralizuoti Bažnyčią kaip politinį, ideologinį priešininką, toleruodama tik kontroliuojamą pasaulėžiūrinę opoziciją.

Summary

REGINA LAUKAITYTĖ

ATTEMPTS TO SOVIETIZE THE LITHUANIAN CATHOLIC CHURCH IN 1944–1949

The present article contains the analysis of a few campaigns against the Lithuanian Catholic Church, organized by the Soviet authorities in 1944–1949. These campaigns included the registration of churches, priests and parishes, repressions against disloyal priests, reorganization of the seminary. As a result of these campaigns the structure, social status and legal position of the Lithuanian Catholic Church essentially changed. The first five post war years set the stage for the long reaching construction of loyal controlled Church.

The efforts to create the national Church in Lithuania were most active in 1946–1949. They were not successful. The Council of Religious Affairs and KGB failed to rally a group of authoritative „progressive“ priests who could be entrusted to create the structure and ideology of autokefalic Catholic Church. Some time later a priority was given to the campaign during which the authorities of the Lithuanian Catholic Church had to be replaced by loyal persons. In 1949 the number of dioceses was reduced twice by joining them: the Vilkauskis and Kaišiadorys diocese were joined to the Archdiocese of Kaunas, Panevėžys diocese – to the Vilnius archbishopric. This made possible that control of the supreme Church institutions was taken by the soviet authorities; the Church institutions lost the possibility to act independently.

In 1948 the registration of the Lithuanian Catholic churches, parishes and priests was carried out. The attempts of the Church authorities to drag out at the beginning of registration brought no good results because this was a pretext for the soviet administration to start the nationalization of the Church immovables. The registration changed in essence the status of the Lithuanian Catholic Church: the secular authorities started to interfere into an important field of jurisdiction, i.e. ordination of priests. The Council of Religious Affairs coordinated its activity with KGB.

The state and security authorities mastered the methods of control of the Kaunas Seminary: its employees and students had to pass the KGB filter. The KGB watched the life in the Seminary, organized a network of agents.

In 1944–1950 the Lithuanian Catholic Church lost almost half of its clergy; only one bishop was able to fulfil his duties. All this weakened the Church, undermined its government, sowed the seed of distrust. The state managed in a short time to neutralize the Church, as a political and ideological rival, and tolerated only the controlled opposition.